

ბავშვთა დაავადებების მკურნალობა იმერეთში. საყმაწვილო

„საყმაწვილო“ ბავშვთა ერთ-ერთი დაავადების ხალხური სახელწოდებაა, რომლის მთავარი სიმპტომი კრუნჩხვაა. მთხრობელთა გადმოცემით, საყმაწვილო უფრო მეტად ემართებათ თეთრ ბავშვებს მაღალი სიცხის დროს შეშინების ან ფიზიკური ტრავმის შედეგად. ასევე, თუ ბავშვი რაიმეთი მოიწამლება, უფრო სწორად, თუ რაიმე აწყენს – ხალხური ტერმინით „ნაწყენებზე“. გარდა ამისა, მთხრობელებისაგან ვიგებთ, რომ საყმაწვილო, ძირითადად, პატარა ბავშვებს „გაუვლიდა“ ხოლმე პერიოდულად. თუ საყმაწვილოთი დაავადებული ათ-თორმეტ წლამდე არ მორჩება, მაშინ იგი ავზნეში, ანუ ბნელაში გადაიზრდება. რა არის საყმაწვილო, როგორი სახის დაავადებაა იგი? „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ საყმაწვილოს შესახებ შემდეგს ვკითხულობთ: „ბავშვთა დაავადება, რომელიც ვითარდება მაღალი ტემპერატურის დროს ორგანიზმში კალციუმის ნაკლებობისას, ახასიათებს კრუნჩხვები“. მედიცინის ისტორიკოსთა ცნობით: – „ბავშვთა დაავადებაა, რომელიც ნერვული სისტემის აღგზნებით, ნაწილობრივი ან ზოგადი კრუნჩხვებისადმი მიდრეკილებით ხასიათდება. ტუბერკულოზის გამოვლინების ერთ-ერთი ფორმა, რომელსაც ახასიათებს ორგანიზმის კვების მოშლა და მიდრეკილება სხვადასხვა ორგანოს ქრონიკული ანთებისადმი“¹. „საყმაწვილო“ მედიცინაში ცნობილია სპაზმოფილიის სახელწოდებით. ხშირად გვხვდება 6-12 თვის ბავშვებში, განსაკუთრებით გაზაფხულის ან ზამთრის თვეებში. სპაზმოფილია ხშირია ხელოვნურ კვებაზე მყოფ ბავშვებში. ამ დაავადებისას სისხლში მკვეთრად არის დაკლებული კალციუმის რაოდენობა. ამას მოსდევს ნერვული ქსოვილის აღგზნებადობის მომატება, რაც იმას ნიშნავს, რომ მისი აღგზნებადობისათვის საკმარისია გაცილებით მცირე გამაღიზიანებელი, ვიდრე ჩვეულებრივ პირობებში. ამიტომ არის, რომ საყმაწვილოს კრუნჩხვებს იწვევს ისეთი მიზეზი, რომელიც სხვა პირობებში არ ხასიათდება ასეთი მოქმედებით², ე. ი. ტერმინი „საყმაწვილო“ სპეციალური ლიტერატურაში ბუნებრივად აერთიანებდა სხვადასხვა დაავადებას: ნერვული სისტემის აღგზნებადობას, ტუბერკულოზის ერთ-ერთ ფორმას, სპაზმოფილიას და ორგანიზმში კალციუმის ნაკლებობით გამოწვეულ ალერგიულ

¹ მ. სააკაშვილი, ა. გელაშვილი, საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, წ. 3, 1956.

² მ. მჭედლიშვილი, რა უნდა იცოდეს ჩვილი ბავშვის დედა, 1976.

ბავშვთა ლაპარაკების მკურნალობა იმერეთში

დაავადებათა სხვადასხვა ფორმას. ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით საყმაწვილო შესაძლებელია სხვა დაავადებებსაც გულისხმობდეს.

ტერმინი „საყმაწვილო“, რომელიც სამეგრელოში „სამარტინედ“ იხსენიება, აერთიანებს, როგორც ჩანს, სხვადასხვა დაავადებებს, რომლებსაც ერთი საერთო სიმპტომი – კრუნჩხვა ახასიათებს. ერთ შემთხვევაში, კრუნჩხვა მოსდით სხვადასხვა სნეულებების კრიზისული პერიოდის დროს. მაგალითად, სხვადასხვა სახადი ბატონების დროს, როდესაც ავადმყოფ ბავშვს სიცხე აუწევდა; ან თუ ბავშვი მოიწამლებოდა და ამის შედეგად სიცხე აუწევდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შესაძლებელია, საყმაწვილო ბავშვს შეშინების, ე. ი. ძლიერი სტრესის შედეგად ან ფიზიკური ტრამვის დროს („თუ სიმალლიდან ჩამოვარდა და შეეშინდა“) დაემართოს. საყურადღებოა, რომ თითქმის ყველა ინფორმატორი, რომლებთანაც ჩვენ მოგვიწია მუშაობა, აღნიშნავს, რომ საყმაწვილო, შესაძლებელია, ყოველგვარი მიზეზის გარეშეც დაემართოს ბავშვს. ასეთ შემთხვევაში ზოგჯერ საყმაწვილოს გენეტიკურ დაავადებადაც მიიჩნევენ.

თანამედროვე სამედიცინო ლიტერატურაში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საყმაწვილო განმარტებულია როგორც სპაზმოფილია, რომელიც ხშირია ხელოვნურ კვებაზე მყოფ ბავშვებში. ამას ხალხური მონაცემებიც ადასტურებს. მართლაც, მთხრობელთა გადმოცემით, იმერეთში ემართებათ უმრავლესად იმ ბავშვებს, რომლებიც ხელოვნური კვებით იზრდებიან. გარდა ამისა, ხალხში გავრცელებული შეხედულებით, საყმაწვილო უმეტესად თეთრ ბავშვებს ემართებათ. ინფორმატორთა ამ ცნობას ჩვენ ამჯერად კომენტარს ვერ გავუკეთებთ, და ეს საკითხი მომავალი კვლევის პერსპექტივად მიგვაჩინია. აგრეთვე, სამედიცინო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ საყმაწვილო ტუბერკულოზის ერთ-ერთი ფორმაა. ამას ეთნოგრაფიული მასალაც ადასტურებს. კერძოდ, აბ. წულაძის მონაცემებით საყმაწვილოს ერთ-ერთ ფორმას „კატაჯვარს“ უწოდებენ. „კატაჯვარა“ კი ბავშვებში გამოვლენილი ტუბერკულოზის ერთ-ერთ ფორმად არის მიჩნეული³. არ არის გამორიცხული, რომ ტერმინი საყმაწვილო, რიგ შემთხვევებში, ეპილექსიის იმ ფორმასაც გულისხმობდეს, რომელიც „მცირე ეპილექსიის“ ანუ „გულყრის“ სახელითაა ცნობილი. მცირე გულყრებს ხშირად ვხვდებით პატარა ბავშვებში. ასაკის მომატებასთან ერთად ის ან იშვიათდება და ქრება, ან იცვლება დიდი ტონურ-კლონური გულყრით.

მთხრობელთა გადმოცემით საყმაწვილო ორგვარია: „დედალი“ და „მამალი“. „მამალი“ საყმაწვილო, როგორც ჩანს, სიცოცხლისათვის საშიში ყოფილა: „მამალი კლავს, დედალი წამლით რჩება“; „ჩემს შვილიშვილს მამალი

³ აბ. წულაძე, ეთნოგრაფიული გურია, 1971, გვ. 127

ლელა ნაბიერიძე

ჰქონდა და გაგუდა“ (სოფ. საზანო). მთხრობელთა ნაამბობიდან ჩანს აგრეთვე ისიც, რომ „საყმაწვილოს“ სახესხვაობაც ჰქონია, რომელიც „ზნედ“ იწოდებოდა. მათ შორის, შეიძლება არაარსებითი, მაგრამ მაინც იყო განსხვავება: „ზნე ხშირად უვლის, საყმაწვილო უფრო ნაკლებად. საყმაწვილო ჯობია ზნეს. ზნე კლავს“ (სოფ. სალიეთი). ხალხური გადმოცემით, საყმაწვილო თუ არ გაივლის თორმეტ წლამდე, „ავ ზნედ“ გადაიქცევა. „ავი ზნე“ კი ეპილეფსიის, ბნედის ხალხური სახელწოდებაა.

ნერვული სისტემის დაავადებათა ისტორიის მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ ძველ ქართულ მედიცინაში ეპილეფსიას „მტერთა დაცემა“ ეწოდებოდა. ეს დაავადება მრავალ სამედიცინო და არასამედიცინო წყაროშია აღწერილი. საკმაოდ კარგად იყო ცნობილი მისი დამახასიათებელი ნიშნები, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში, განსაკუთრებით ბავშვთა შორის, შეიძლება ვერ გაერჩიათ ისეთი დაავადებებისაგან, რომლებიც კრუნჩხვითი მოვლენებით მიმდინარეობს.

ძველ ქართულ ლიტერატურაში ეს დაავადება იხსენიება აგრეთვე როგორც „მტერი“. მაგალითად, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ნათქვამია, რომ ერთხელ, შატბერდში ყოფნისას, გრიგოლ ხანძთელს სამკურნალოდ მიჰგვარეს ორი წლის ბავშვი, „რომელსა ხელნი და ფერხნი მტერისაგან მოხუშულ იყვნეს და პირი გარემოქცეულ იყო“⁴.

საყმაწვილოს დროს ხალხში მკურნალობის შემდეგ მეთოდებს მიმართავენ: „იმ დროს ნეკა თითი უნდა გაუჭრა, გაუხსნა პირი და სისხლი უნდა ჩააყლაპო, თან უნდა გადაათარო შავი შარფი წელს ზევით. გული და სახე უნდა დაუფარო შავი ნაჭრით ან შარფით“ (სოფ. საზანო). უძველესი გააზრებით, სისხლის გამოდენის საშუალებით სხეულიდან გამოდიოდა ავი სული. ეს წარმოდგენა ხალხში აღარ დასტურდება, მაგრამ თვით ამ მაგიური წესის არსებობა მიუთითებს მის არსებობაზე წარსულში. მთხრობელები საყმაწვილოსთან დაკავშირებული რიტუალების აღწერისას ყურადღებას ამახვილებენ შავ კატაზე: „ზნე რომ გაუვლის ნაწყენებზე, უნიშნო კატის ბუდეს (კატის მომყოლი) ვალევენებთ. გალესავ ცოტას და დაალევენებ“ (სოფ. სალიეთი). საყმაწვილოსთან დაკავშირებული რიტუალების შესრულებისას გამოიყენებოდა შინაური ცხოველების დამწვარი ძვლების ფერფლი: „გოჭის, ქათმის, ძროხის, ფრინველის ძვლებს დავწვავთ ერთად, ვფერფლავთ და ვლოცულობთ“ (სოფ. სალიეთი). მსგავს რიტუალს ვხვდებით ირლანდიურ მაგიურ მკურნალობაშიც, სადაც ეპილეფსიისას გამოიყენება ადამიანის თავის ქალის ცხრა ნაწილი, რომელიც წვრილად იფშვნება და,

⁴ ნ. შენგელია, მედიცინის განვითარების ზოგიერთი ძირითადი საკითხი საქართველოში, 1961, გვ.106.

ბავშვთა ლაპარაკების მკურნალობა იმერეთში

კირთან შერეული, უზმოზე ეძლევა ავადმყოფს. საყმაწვილოსთან დაკავშირებულ რიტუალებში ძვლების გამოყენება, შესაძლოა, მიგვითითებდეს ავადმყოფის ორგანიზმში კალციუმის მარაგის შევსებაზე. მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ რიტუალებში წამყვანი მაინც მათი მაგიურ-მისტიკური არსია და არა ავადმყოფზე რაიმე წამლით თერაპიული ზემოქმედება.

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ხალხური წეს-ჩვეულებების მკვლევარს, ქუთაისის გიმნაზიის მასწავლებელს მ. მაშურკოს „საყმაწვილოს“ შესახებ შემდეგი ჩანაწერები აქვს მოტანილი: „შეტევის დროს ბავშვს უნდა გახადო ყველაფერი. აუცილებელია, რომ პერანგი ზედ შემოახიო და ყველაფერი ჩაყარო ცეცხლში. უნდა შემოსო ახალი ტანსაცმლით, რომელიც კრუნჩხვების გამეორებისას, ასევე ცეცხლში უნდა ჩაყარო“. ან „პირველი შემოტევისას უნდა გაუჭრა მარჯვენა ხელის ნეკა თითი ფრჩხილის პარალელურად ან პერპენდიკულარულად, რათა ცოტა სისხლი წამოუვიდეს. შეტევა აღარ გამეორდება“. მასვე მოტანილი აქვს საინტერესო ცნობა: „საყმაწვილოს დროს უნდა დაეჭირათ მტრედი და უკანა ნაწილით უნდა მიედოთ ბავშვის უკანა ტანზე. ბავშვი გამოჯანმრთელდებოდა, ხოლო მტრედი, მიიღებდა რა ბავშვის ავადმყოფობას, მოკვდებოდა“⁵.

მკვლევარ მ. ბურდულას მოტანილი აქვს ამ დაავადების პროფილაქტიკის შემდეგი ხერხი: „ახლად დაბადებულ ბავშვს ჭიპლარიდან გამონადენ სისხლს გამოუსვამდნენ პირში“.

გარდა მაგიურ-რელიგიური საშუალებებით მკურნალობისა, როგორც ჩანს, საყმაწვილოს მედიკამენტებით, ე. წ. შინაური წამლებითაც მკურნალობდნენ. ეს წამლები კი, ვ. ბერიძის მონაცემებით, შემდეგი ინგრედიენტებისაგან შედგებოდა: „საყმაწვილო და სხვა ავადმყოფობის წამლები სოფლის ექიმთა შემდეგი აქვთ: აბუსალათინი – *Ricinus communis* – ზეთის ლობიო; იმერული – გენგერჩაგი; ენდრო – *Rubia iberica* – ალილა – სამკურნალო ბარისპირა; ლილია – *Lilium candidum*; ქაფური – *Camphora* და ა.შ.“.

როგორც აღვნიშნეთ, საყმაწვილო, შესაძლებელია, სხვადასხვა ალერგიულ დაავადებებსაც გულისხმობდეს. ამ მხრივ, საინტერესოა ერთ-ერთი დაავადება – „სატკბური“, რომელიც კანის ალერგიულ დაავადებას უნდა წარმოადგენდეს. იმერულ დიალექტში „სატკბური“ არის „კანის ერთგვარი ავადმყოფობა, ფართო-ფართოდ ედება სხეულს ლორწოიანი მუწუკები“⁶. იმერეთში ჩვენ ჩავიწერეთ „სატკბურის“ შემდეგი შელოცვა:

„ქრისტემ დაკლა თეთრი ფური,
მან იწვია ყოვლის სული,

⁵ М. Машурко, Из области народной фантазии и быта, СМОМКИ, 1903, § 32.

⁶ პ. გაჩეჩილაძე, იმერეთის დიალექტის სალექსიკონო მასალა, 1976.

ლელა ნაბიარიძე

მან სატკბური არ იწვია,
რათ არ მიწვია,
მათ არ გიწვიე –
შეხვალ ყმაწვილის ტანში,
სისნი კოკნი,
ადულდები ქოთანით,
ჩაცვივდები ქონდარივით“.

ამ შელოცვის ვარიანტი მოცემულია თ. შიოშვილის წიგნში: „ქართული ხალხური შელოცვები“ (ბათ., 1994 წ. გვ. 71). ავტორს ეს შელოცვა ჩართული აქვს „საყმაწვილოს“ შელოცვების ციკლში. მოგვეპოვება ამ შელოცვის პროზაული ვარიანტიც: „სახელითა ღვთისათა, მამითა, ძითა, სულითა წმინდითა! ლოცვა საყმაწვილოსა. მეუფემა ხარი დაკლა, დაჰპატიჟა ყოვლიკაცი. საყმაწვილომ მოახსენა: რატომ არ დამპატიჟე? რატომ გამომადგე ყოვლისა სოფლისაგანო? ამიტომ გამოგადგე ყოვლისა სოფლისაგან, ამ ადამიანს მიტირებ, მიჩივლებ, ძვალსა მიტეხ, მბილსა მჭამ, უფეროვანს ფერს აძლევ, ფეროვანს ფერს ართმევ. ფიცს მოგცემ საშინელსა: შემოვებვევი ვარდის ფურცელსავით და ჩამოვცვივი ქერის ქატოსავით“⁷. საყურადღებოა, რომ პროზაულ ვარიანტში „სატკბური“ ჩანაცვლებულია „საყმაწვილოთი“, რაც მათ იდენტურობაზე უნდა მიუთითებდეს. სოფ. საქარაში ჩავიწერეთ „სატკბურის“ შელოცვის ერთი საინტერესო ვარიანტი:

„სატკბურა ხნავდა გუთანსა,
კუი შეება ხარად,
გველხოკერა – მათრახადა,
კუვს ბაკანი გატყდა,
სატკბურავ, ძირი გაგიქრა“.

ჩვენ, ამჟერად, იმერეთში შეგროვებულ მასალას ვეყრდნობით, მაგრამ ანალოგიური დასკვნები გამოტანილია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში შეკრებილი მასალის საფუძველზეც (ნ. მინდაძე, მ. ბურდული, ნ. ჩირგაძე).

როგორც ვნახეთ, საყმაწვილოსთან დაკავშირებულ მაგიურ წეს-ჩვეულებებში ხშირად გამოიყენება სისხლის გამოდენა და შავი ფერი. ზოგადად, ამ სიმბოლიკის შესახებ შეიძლება აღინიშნოს შემდეგი: შავი ფერი დაკავშირებულია მაგიურობის, სიძლიერის უმაღლეს გამოვლინებასთან. სიძლიერე შავიდან თეთრისაკენ შესაბამისად სუსტდება⁸. შავი ფერის, კერძოდ, შავი ქსოვილის გამოყენება საყმაწვილოს დროს მიგვანიშნებს, რომ „ავი ზნისათვის“, „მტერისათვის“ ცდილობდნენ დაეპირისპირებინათ მძლავრი და აგრესიული

⁷ რ. ერისთავი, ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული წერილები, 1986, გვ. 33.

⁸ ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია, 1986, გვ. 104.

ბავშვთა ღაავაღებების მკურნალობა იმერეთში

იარაღი შავი ფერის სახით. ეს, თავის მხრივ, იმაზე მეტყველებს, რომ საყმაწვილოს სული ხალხურ წარმოდგენაში აღქმული იყო როგორც მტრულად განწყობილი და აგრესიული (განსხვავებით, მაგალითად, ბატონების სულებისაგან).

ჩვენ, იმის გამო, რომ არ ვართ მედიცინის სპეციალისტი, რა თქმა უნდა, ვერ ვიმსჯელებთ საყმაწვილოს სამკურნალო საშუალებების მოქმედების მექანიზმზე. მაგრამ ვფიქრობთ, რომ მას გარკვეული ზემოქმედების უნარი ჰქონდა, რამაც განაპირობა მათი ფსიქოთერაპიული ეფექტი და სწორედ ამან შეუწყო ხელი ამ საშუალებების შემობრუნებას და მათ ფუნქციონირებას თანამედროვე ყოფაში.

Лечение детских болезней в Имерети. Золотуха (резюме)

В данной статье на основе этнографического материала рассмотрены народные верования и обычаи при лечении одной из распространенных детских болезней „сакмацвило“ (золотуха, младенческая болезнь) в Имерети (Западная Грузия). Установлено, что термин „сакмацвило“ объединяет такие болезни, как возбуждение нервной системы, некоторые формы туберкулеза, спазмофилия и разные аллергические заболевания, вызванные недостатком кальция в организме. Полевые материалы, собранные автором, а также наблюдения предшествующих исследователей показывают, что в обрядах при лечении этой болезни доминируют такие магические символы как кровь, черный цвет, черная кошка и т. д. Это показывает, что „сакмацвило“ в народном веровании считалось сильной, „злой“ болезнью, что требовало таких же магически сильных противодействий.